

ÖZAL DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA TURGUT ÖZAL'IN KİŞİSEL ÖZELLİKLERİNİN ROLÜ

Lale DÜNDAR*

ÖZ

Turgut Özal, Türk siyasi tarihinde iz bırakmış liderlerin başında gelmektedir. 1983-1989 yılları arasında yürüttüğü Başbakanlık ve 1989-1993 yılları arasında yürüttüğü Cumhurbaşkanlığı görevlerinde, hem iç hem de dış politikadaki uygulamaları nedeniyle Türk siyasi tarihindeki “alışılmış lider” tipinin dışına çıkmıştır. Bu nedenle günümüze kadar uzanan pek çok tartışmaya konu olmuştur. Özal’ın en çok tartışılan yanlarından biri de kuşkusuz dış politika uygulamaları olmuştur. Özal’ın dış politika anlayışı ve uygulamalarında hızlı sonuç alma, pasif değil aktif rol üstlenme, pratik çözüm yolu bulma gibi şahsına özgü liderlik vasıflarının öne çıktığı, kurumlardan ziyade kişilerle çalışma eğiliminde olduğu, bu nedenle de özellikle dış politika kurumlarıyla zaman zaman ters düştüğü bilinmektedir. Bu çalışmada Türk siyasi hayatına yön veren en önemli siyasi liderlerden biri olan Turgut Özal’ın dış politika anlayışında kişisel özelliklerinin rolü, “uluslararası ilişkilerde karar verme teorisi” bağlamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turgut Özal, Dış Politika, Kişisel Özellikler, Liderlik, Diplomasi

THE ROLE OF TURGUT ÖZAL’S PERSONAL FEATURES IN TURKISH FOREIGN POLICY DURING HIS RULING PERIOD

ABSTRACT

Turgut Özal, is one of the leading political leaders, who has significant effects in the Turkish political history. Because of his political decisions both during his Prime Ministry period (1983-1989) and also during his Presidency period (1989-1993), Özal is mostly characterized as an extraordinary leader in the Turkish political

* Başkent Üniversitesi, İletişim Fakültesi Öğretim Görevlisi. E-posta: lsivgin@baskent.edu.tr

history, which led him to be the center of many debates till today. One of the most criticized sides of Özal is his foreign policy practices. Özal's personal leadership skills and his personal characteristics such as, finding practical solutions, reaching quick results, being pro-active were also signs of his foreign policy. He preferred working with people instead of institutions, which caused him to be in conflict with the foreign policy institutions from time to time. This study focuses on the role of Özal's personal characteristics on his foreign policy within the context of the "decision making theory in international relations".

Keywords: *Turgut Özal, Foreign Policy, Personal Characteristics, Leadership, Diplomacy.*

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin 26. Başbakanı ve 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türk siyasi tarihinde iz bırakmış liderlerin başında gelmektedir. Özal, 1983-1989 yılları arasında yürüttüğü Başbakanlık ve 1989-1993 yılları arasında yürüttüğü Cumhurbaşkanlığı görevlerinde, hem iç hem de dış politikadaki uygulamaları nedeniyle Türk siyasi tarihindeki "alışılmış lider" tipinin dışına çıkmıştır. Bu nedenle günümüze kadar uzanan pek çok tartışmaya konu olmuştur. Özal'ın en çok tartışılan yanlarından biri de kuşkusuz dış politika uygulamaları olmuştur. Özal'ın dış politika anlayışı ve uygulamalarında hızlı sonuç alma, pasif değil aktif rol üstlenme, pratik çözüm yolu bulma gibi şahsına özgü liderlik vasıflarının öne çıktığı, kurumlardan ziyade kişilerle çalışma eğiliminde olduğu, bu nedenle de özellikle dış politika kurumlarıyla zaman zaman ters düştüğü bilinmektedir.

Bu çalışmada Türk siyasi hayatına yön veren en önemli siyasi liderlerden biri olan Turgut Özal'ın dış politika anlayışında kişisel özelliklerinin rolü incelenmiş, Özal'ın dış politika uygulamalarına yönelik farklı bakışlar ele alınmıştır. Özal'lı yıllar olarak da bilinen 1983-1993 yıllarını kapsayan 10 yıllık dönem bu çalışmanın araştırma konusunu oluşturmuştur. Özal'ın bu yıllara sığdırdığı pek çok dış politika hamlesi olmuştur. Ancak elbette bu hamlelerin tamamına değinmek çalışmanın kısıtlı alanı nedeniyle mümkün olmamıştır. Yine de Özal'ın dış politika süreçlerinde karar alma mekanizmalarına etki eden kişisel özelliklerinin öne çıktığı örnekler üzerinde durularak, kişisel özelliklerin dış politikaya etkisi araştırılmıştır. Özal'ın kişisel özelliklerinin dış politikaya etkisi uluslararası İlişkilerde karar verme teorisi bağlamında ele alınmış, araştırma kapsamında, anılar, konuşma metinleri, haber ve köşe yazılarının yanı sıra akademik değerlendirmelerden de faydalanılmıştır.

Özal'ın kişisel özelliklerinin Türk dış politikasında yarattığı dönüşümü doğru tahlil edebilmek için Türk dış politikasının araçları da çalışma kapsamında ele alınan konular arasına yer almıştır.

1. Türk Dış Politikasının Araçları

Türk dış politikası; siyasal etki araçları, ekonomik etki araçları ve askeri etki araçları olmak üzere üç temel etkenden oluşmaktadır.¹

Siyasal etki araçları, diplomasi yoluyla yapılan görüşmeler ikna, vaat ya da tehdit gibi unsurları bünyesinde barındırmaktadır. Bu unsurlar içinde özellikle diplomasi unsuru öne çıkmaktadır. Diplomatik misyonlar aracılığıyla alınabilecek önlemlerin yanı sıra, kitle iletişim araçları aracılığı ile sosyo politik önlemler de alınabilir. Bu çerçevede propaganda çalışmalarını da siyasal etki araçları arasında sayılabilir. Tüm bunlara ek olarak, iç politika da, dış politikada belirleyici siyasal etki araçları arasında yer alır.

Ekonomik etki araçları ise, boykot, ambargo, abluka, ithalat, ihracat ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi gibi finansal önlemler olarak sıralanabilir. Ekonomik bağlar devletler arasında en az siyasal ilişkiler kadar önem arz etmektedir.

Askeri araçlar da dış politika oluşturulmasında belirleyici faktörlerden biridir. Öncelik her ne kadar diplomatik araçlarda olsa da, barış durumunda dahi, savaş varmış gibi silahlanmak askeri araçların, dış politikada izlediği bir yoldur. Ayrıca askeri misyonların savaş dışındaki hallerde de dış politikaya dair görüşleri Türk dış politikasının oluşmasındaki belirleyici faktörler arasında yer almaktadır.

Türk dış politikasına etki eden diğer unsurlar arasında, Türkiye'nin tarihi, jeopolitik konumu, doğal kaynakları sayılabilir. Ayrıca Türkiye'nin yüzünün batıya dönük olmasına rağmen, Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya ile Orta Asya ile sahip olduğu özel bağların da ağırlığı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Tüm bu faktörlere ek olarak, Türk dış politikasında zaman zaman siyasi liderlerin de ön plana çıktığını ve liderlerin kişisel özelliklerinin, dış politikanın belirlenmesinde önemli unsurlardan biri haline geldiğini söylemek mümkündür.

2. Özal ve Türk Dış Politikası

Turgut Özal, 1983-1989 yılları arasında yürüttüğü Başbakanlık ve 1989-1993 yılları arasında yürüttüğü Cumhurbaşkanlığı görevlerinde, hem iç hem de dış politikadaki uygulamaları sonucunda Türk siyasi tarihinde

¹ Faruk Sönmezoglu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 1994.

önemli izler bırakmıştır. Türk siyasi tarihindeki “alışılmış lider” tipinin dışına çıkan Özal’ın dış politika uygulamaları, kişisel özelliklerini çok sık kullanması nedeniyle kimi zaman eleştirilmiş kimi zaman da takdir edilmiştir. Turgut Özal lider özellikleriyle öne çıkan bir siyasetçi olarak dış politikada çoğu zaman yukarıda değinilen dış politika araçlarını atlayarak, kendi inisiyatifiyle kararlar almıştır. Özal ve Türk dış politikasını oluşturan unsurlar incelendiğinde, Özal’ın tüm bu araçları farklı şekillerde, çoğu zaman da alışılmadık, kendine has şekillerde kullandığı, bazı araçları ise devre dışı bırakma girişiminde bulunduğu gözlenmiştir. Özal’ın dış politikasında başlıca dikkat çeken unsurlar, dış politikada kişisel özelliklerinin etkisi, aktif dış politika anlayışı, ekonominin ağırlığı, dünyaya açılarak, Batı’ya önem verilmesi şeklinde özetlenebilir.

Türk siyasi tarihinde önemli bir yere sahip olan Turgut Özal, Türk dış politikasında “farklılık” yaratan liderler arasında sayılmaktadır. Gerek kişilik özellikleri, gerekse dış politika anlayışındaki farklılıklar, Özal’ı diğer siyasilerden farklı kılmıştır. Dünyaya açılmak ve dünya ile bütünleşmek hedefiyle Türk dış politikasına yön veren Özal bu eğilimi “Artık izole bir ülke değiliz. Bütün meselemiz dünya standartlarını yakalamak ve dünya ile bütünleşmek” şeklinde dile getirmiştir.²

Özal’ın dış politika anlayışı, ekonomi ağırlıklı aktif bir yapıya sahiptir. Özal’ın aktif dış politika anlayışı ile Türk dış politikasının uzun yılların ardından ciddi bir değişime uğradığı kaydedilmektedir. Bazı kaynaklar, Özal’ın iç politikadaki uygulamaları ile ekonomik liberalleşme çalışmalarını, ılımlı İslam yaklaşımı ve özellikle Ortadoğu ülkelerine yönelik aktif ithalat stratejisini bir araya getirerek, farklı bir dış politika anlayışına sahip olduğunu ifade etmektedir.³ Ayrıca, Özal’a göre: “Dış politika, kendisini dünyada değişen şartlara uydurmalı ve statükocu ilkeler arasına sıkışmamalıdır.⁴ Dış politikasında ABD ile ittifak temel etkenlerden biri olarak sayılsa da Özal, Batı dünyasına yakın durmakla birlikte, Ortadoğu, Balkanlar ve Türk Cumhuriyetleri gibi bölgelerle ilişkileri de ihmal etmemiştir. Bu perspektif, 6 Kasım 1983 seçimleriyle iktidara gelen Anavatan Partisi (ANAP) Seçim Beyannamesi’ndeki dış politika anlayışında şu şekilde ifade edilmiştir: “Coğrafi mevkiimiz ve tarihi bağlarımızın neticesi olarak, Ortadoğu ve diğer İslam ülkeleriyle ilişkilerimizin geliştirilmesi tabiidir. Her iki camianın mensubu olması dolayısı ile, Batı

² Mehmet Barlas, **Turgut Özal’ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994, s.309.

³ Dietrich Jung- Wolfgang Piccoli, **Turkey at the Crossroads**, Zed Books, London – New York, 2001, s.141.

⁴ Gülistan Gürbey, “Özal’ın Dış Politika Anlayışı”, **Kim Bu Özal?**, Der: İhsan Sezal- İhsan Dağı, Boyut Kitapları, İstanbul, 2001, s.305.

dünyası ile, Ortadoğu arasında köprü kurabilme imkanına sahip Türkiye'nin, başta iktisadi ilişkilerinin geliştirilmesi olmak üzere, bölge ve dünya barışının idamesinde önemli katkıları olacağına inanıyoruz.”⁵ Bu kapsayıcı, çok yönlü dış politika yaklaşımı, Özal'ın parti felsefesinin dış politikaya yansımaları olarak yorumlanabilir. Özal, Anavatan Partisi'ni kurarken, sadece tek bir eğilimi değil, pek çok eğilimi birden kucaklamıştır. Nasıl ki, Anavatan Partisi, milliyetçilik, liberalizm, muhafazakarlık, sosyal demokrasi gibi öğelere eşit yaklaştığını ifade etmişse, partinin ve Özal'ın dış politikası da aynı çizgide ilerlemiş, dünyadaki tüm siyasi ve bölgesel eğilimlere yakın durma gayreti gösterilmiştir. Özal'ın tek bir kutup yerine, dış politikadaki tüm aktörlerle yakın ilişki sağlama çabası, Özal'ı başkalaştıran unsurlardan biri olarak değerlendirilmiştir.

Özal'ın o güne kadarkinden farklı ve geleneklerin dışına çıkan bir dış politika anlayışına sahip olduğunu Ertuğrul Özkök şu örnekle aktarmaktadır:

“1980'lerin ortalarında bir gün Almanya'dan Cezayir'e gidiyordu resmi ziyaret için. Uçaktan inince ilk defa açık açık, 'Ben Cezayir halkından özür diliyorum' dedi. '1958'lerde, Türkiye'nin Cezayir'in bağımsızlık savaşı sırasında Birleşmiş Milletler'de çekimser kalıp, bir anlamda Fransa'yı desteklemesi tutumunu biz yapmamalıydık, yanlıştı bizim oradaki tavrımız özür diliyorum' dedi. O zaman benim dikkatimi çekti. Çünkü Türk Devleti'nin hiç alışık olmadığı bir şeydi bu. Devlet geleneğimizde olmayan bir şeydir. Yanlışı bile itiraf etmek, devletin çok yüksek çıkarına aykırı bir şey gibi düşünürüz...”⁶

3.Özal'ın Kişisel Özelliklerinin Dış Politikaya Yansımaları

Turgut Özal'ı dış politikada hem içerik hem de yöntem bakımından, kendisinden önceki liderlerden farklı kılan en önemli unsurlardan biri kuşkusuz kişisel özellikleridir. Özal, dış politikasında da tıpkı iç politikada olduğu gibi, sık sık informal ve alışılmadık yöntemler kullanmıştır. Gerek Başbakanlığı gerekse, Cumhurbaşkanlığı görevlerinde, kişiliği ve üslubuyla bu makamların önüne geçen Özal, birey ve lider olarak ön plana çıkmıştır. Özal'ın kendine özgü karizmasının, onun siyasi kişiliğine etki ettiği ve kamusal bir kişilik olarak sivrilmesinde büyük rolü olduğu gözlenmiştir.⁷ Çağ atlamak argümanını kullanan ve 21. yüzyıl Türk yüzyılı olacaktır

⁵ Turgut Özal, **Değişim Belgeleri**, Kazancı Matbaacılık, İstanbul, 1993, s.143.

⁶ Mehmet Ali Birand- Soner Yalçın, **The Özal, Bir Davanın Öyküsü**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 3. Baskı, 2001, s. 247.

⁷ Hüseyin Sak, “Webergil Karizmatik Otorite Tipolojisi Çerçevesinde Özal ve Demokrasimiz”, **Kim Bu Özal?**, Der: İhsan Sezal-İhsan Dağı, Boyut Kitapları, İstanbul, 2001, s.85.

öngörüsünde bulunan Özal, gerek söylemleri gerekse icraatlarıyla geleneksel Türk dış politikasında farklı bir yer edinmiştir.

Özal'ın kişisel özelliklerini bu denli etkin kullanması, uluslararası ilişkilerde karar verme teorisi ile açıklanabilir. Karar verme teorisi, uluslararası sistemde cereyan eden tüm olayların bireylerin eylemlerine indirgenebileceğini ve bunun da bireylerin görüş ve davranışlarından ayrı tutulamayacağını varsayar. Sistem yaklaşımı ve uluslararası sistem modellerinde ise, uluslararası ilişkilerin başlıca aktörleri olarak ulus devletler kabul edilir ve bireyler üzerinde yoğunlaşmaz. Karar verme teorisi dikkate alındığında, devletin dış politikasını açıklamak için sadece uluslararası sisteme bakmak yeterli değildir. Çünkü devlet adına hareket eden bireyler de kimi durumlarda devletin kararlarını etkileyebilir.⁸ Bu bağlamda Türk dış politikasının oluşumunda da dönemsel olarak liderlerin kişisel özelliklerinin öne çıktığı söylenebilir. Türk dış politika süreçleri incelendiğinde Turgut Özal, karar alma süreçlerinde kişisel özelliklerini öne çıkaran liderlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tayyar Arı, kişisel özelliklerin dış politika süreçlerine etkisini şu şekilde özetlemektedir:

“...karar vericinin içinde yer aldığı siyasal sistem, yakın çevresi, kamuoyunun ve baskı gruplarının etkileri, devletin sahip olduğu kaynakları, diğer devletlerin politikaları, uluslararası sistemin yapısı, bölgesel ve uluslararası güç dağılımı, karar vericilerin kararlarını etkilemekle beraber, tüm bu koşulların aynı kaldığı varsayımında da farklı karar vericilere göre devletin karar ve politikalarının değişimi söz konusu olduğundan, karar verici ve onun kişisel özellikleri karar verme teorisi için temel değişken olarak alınmaktadır.”⁹

Özal'ın çalışma biçimi hatta çalışma saatleri bile Türk Dışişleri bürokrasisi açısından yenilikçi ve alışılmadık bir seyir izlemiştir. Büyükelçi Kandemir Özal'ın aklına önemli bir şey geldiğinde gece yarısı bizzat telefon açabildiğini ve bu yüzden onunla çalışırken 24 saat hazır olmak gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰

Özal, girişimci, reformcu, halk arasındaki tabiriyle iş bitirici olmak gibi özelliklerini dış politikada da uygulamaya koymuştur. Özal'ın dış politika anlayışında hızlı hareket etmek ve erken sonuç almak felsefesi hakimdir. Ancak Türkiye'deki bürokratik yapının ağırlığı çoğu zaman, Özal'ın erken

⁸ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002, s.535-536

⁹ Arı, **a.g.e.**, s.537.

¹⁰ Fatih Uğur, **Özlenen Demokrat Turgut Özal**, Zaman Kitap, İstanbul, 2011, s.129.

sonuç alma isteğinin önünde bir engel teşkil etmiştir. Bu nedenle Özal kurumlarla değil kişilerle çalışmayı tercih etmiştir. Bu tercih sadece Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı dönemlerinde değil, 24 Ocak kararlarını hazırladığı dönemlerde de göze çarpmaktadır. Özal, Planlama Müsteşarlığından beri kurumlarla değil, kişilerle çalışmıştır. Çünkü Özal'a göre kurumlar, bürokratik kurallar ve gelenekler demektir. Kurumlar, bağlı buldukları amirin onayını almadan adım atmayacaklardır. Hatta işi yokuşa sürüp, direnebilme ihtimalleri de vardır. Bu nedenle Özal, bu gibi şeyleri ayak bağı olarak görmüştür.¹¹ Özal kurumlar yerine kişilerle çalışmayı tercih ettiği için dışişleri bürokrasisine sürekli olarak müdahalede bulunmuştur.

Özal'ın Başbakanlığı döneminde bürokratlar kadar, TBMM'nin de dış politikadaki etkisinin zayıfladığı gözlenmiştir. Muhalefet partilerinin dış politika görüşmelerinin TBMM gündemine alınmasına ilişkin çabalarına karşın, iktidar partisi, dış politika sorunlarını TBMM'de tartışmak konusunda oldukça isteksiz davranmıştır. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte ise bu tartışmalar daha da alevlenmiştir. Özal, bu dönemde Dışişleri bürokratları yerine, özel danışmanlarının önerilerine kulak verdiği gerekçesiyle de sık sık eleştirilmiştir. Özal'ın Başbakanlığı döneminde Filistin'in tanınması konusunda Dışişleri Bakanlığı'nın telkinlerini göz ardı ettiği ifade edilmektedir. Özal sadece Filistin konusunda değil, pek çok konuda Dışişleri ile ayrı düşmüştür. Dışişleri ile Özal arasındaki bu gerginlik, dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın istifasıyla sonuçlanmıştır. Özal'ın 1989 yılında Bulgaristan'dan göç eden soydaşlara ilişkin Dışişleri Bakanlığı'nı ekarte ederek yaptığı açıklama nedeniyle dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz istifa etmiştir. Yılmaz, 20 Şubat 1990'da bu koşullar altında dış politikayı yürütmenin mümkün olmadığını belirtmiş ve kendi yetki alanına yapılan kişisel müdahaleleri gerekçe göstererek istifa etmiştir.¹² Bazı kaynaklar, Özal'ın özellikle dış politikadaki bu farklı uygulamalarını dış politikayı tek elden yönetmek isteği olarak açıklamaktadır.¹³

Özal Dışişleri bürokratlarından sık sık yakınmış, hatta bu sıkıntısını zaman zaman dünya liderleriyle de paylaşmıştır. Örneğin; 1991 yılındaki ABD gezisinde, ABD Başkanı George Bush'a; "Kıbrıs sorununu bürokratlar çıkmaza sokuyor... En iyi yol, liderlerin odaya kapanıp, bunu bürokratları olmadan çözmeleridir" demiştir.¹⁴ Ancak, Özal'ın bürokrasiyi hatta

¹¹ Hikmet Özdemir, **Turgut Özal**, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 119-120.

¹² Gencer Özcan, "Türkiye'de Siyasal Rejim ve Dış Politika", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 311.

¹³ Jung – Piccoli, **a.g.e.**, s. 142.

¹⁴ Sedat Ergin, "Washington'da Özal Demirel Farkı" **Hürriyet**, 17 Şubat 1992.

bakanları aşarak kararlar alması, onun eleştirilmesine de neden olmuştur. Bu eleştirilerle birlikte Cumhurbaşkanlığı'nın yetkileri konusu da tartışılmaya açılmıştır. Çünkü Özal, kişisel müdahaleleri ile Dışişleri Bakanlığı'nın yetki alanlarını daraltmıştır.¹⁵

Özal'ın diplomatik açıdan bağlayıcı beyanlar vermesi ya da bireysel hareket etmesi Türk hariciyesi açısından alışılmadık bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu durum elbette eleştirilere de neden olmuştur. Ancak Özal döneminde Dışişleri Bakanlığı'nın tümüyle yok sayıldığı ve işlevsizleştirildiği yönündeki yorumlar da abartılı bulunmaktadır.¹⁶ Milli Savunma Bakanlığı'ndan istifa eden Safa Giray dahi, Özal'ın karar alma süreçlerinde tek başına davranmadığının altını çizmiş ve Özal'ın istişareye açık bir lider olduğunu vurgulamıştır. Giray; bu anlamda basının Özal'a haksızlık ettiğini de ifade etmiş ve şunları dile getirmiştir:

“Bir tek yere hapsedilmedi kararlar. Bizim basınımızda bunun tersi yer aldı. Sadece Sayın Turgut Özal'ın söyledikleri yapılmış gibi yazıldı. Halbuki öyle değildi. Turgut Özal münakaşa ediyordu ve bu Turgut Özal'ın önemli vasıflarından biridir. Münakaşa eder. Münakaşa ederken fikirleri toplar.”¹⁷

Giray'ın da ifade ettiği gibi Özal aslında tek başına karar vermemiş, çeşitli fikirlere de açık olmuş, çevresindekilerin görüşlerine de kulak vermiştir. Ancak bu açıklığın sınırlı bir çevrede kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Hopkins ve Mansbach bu durumu, küçük gruplarla karar vermek şeklinde tanımlamaktadır. Hopkins ve Mansbach'a göre, özellikle uluslararası kriz durumlarında bürokratik mekanizmalar atlanarak, kararlar küçük bir lider grubu tarafından alınabilir. Kriz konusunun gizliliği, önemi, zamanın azlığı gibi faktörler, karar alma grubunu oluşturan katılımcıların sayısının sınırlanması ile sonuçlanabilir.¹⁸

Özal diplomasisinde Özal'ın bürokrasinin önüne geçmesinin en temel nedenlerinden biri kuşkusuz Özal'ın hızlı sonuç alma gayreti ve pratik çözüm yolları bulabilme isteğidir. Somut sonuç odaklı yönünün bir yansıması olarak Özal, hantal dışişleri bürokrasisini aşmayı tercih etmiştir. Özal bir konuşmasında hızlı karar almanın önemine şu şekilde değinmiştir:

¹⁵ Özcan, *a.g.e.*, s. 311.

¹⁶ Engin Akçay, “Transformasyonel Diplomasi ve Özal Ekolü”, **Turgut Özal Değişim Dönüşüm**, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015, s. 176.

¹⁷ M. Hulki Cevizoğlu, **Körfez Savaşı ve Özal Diplomasisi**, Form Yayınları, İstanbul, 1991, s. 227-228.

¹⁸ Hopkins Raymond F ve Richard W. Mansbach, **Structure and Process in International Politics**, Harper and Row Publishers, New York, 1973, s.164.

“Hızlı karar verme politikacının işi. Ama o politikacı nerede diyeceksiniz... Ben açık ve samimi söyleyeyim, bana Dışişleri’nden çok kriptolar gelir... Tabii başlangıçta çok önem verirdik. Her gece okurdum o kriptoları. Gene de okuyorum ama o kriptoların içindeki bilgilerin yüzde 80’inin artık ajans haberlerinin içinden çıktığını gördüm... Tabii bu kadar süratle haberlerin değiştiği bir ortamda... İşte karar vermenin zorluğu burada... İşte, yanlışlık yapmaktan korkarak hele bir yuvarlak laf yapalım... Biraz daha inceleyelim dersiniz, işte o arada fırsat kaçıyor. Bunun için hem aktif bir dış politika hem de süratli karar verme yeteneğinin olması lazım...”¹⁹

Özal’ın da ifade ettiği gibi Türk dış politikasının fırsatları kaçırma lüksü bulunmamaktadır. Fırsatları yakalayabilmek için de aktif ve dinamik bir karar alma mekanizmasına sahip olmak mecburidir. Özal’ın dışişleri bürokrasiyle karşı karşıya geldiği konulardan biri de fırsatlar karşısında inisiyatif ve risk alınması konusudur. Özal risk alabilen bir lider profili çizmektedir. Ancak bürokratik kurumların geleneksel yapısı, risk almak konusunda son derece çekimserdir. Hasan Celal Güzel’in aktardıklarına göre, Özal Türkiye’nin Avrupa Parlamentosu’na (AP) müracaatında da yine tek başına karar almıştır. Güzel hariciyecilerin AP’nin Türkiye’yi reddetme ihtimalini göze alamadıklarını ve Türkiye’nin refüze olması ihtimali nedeniyle başvuruyu yerinde bulmayarak, itiraz ettiklerini, ancak Özal’ın risk alarak başvuru yapma kararı verdiğini aktarmaktadır. Nitekim Özal’ın başvurusu neticesinde Türkiye’nin talebi kabul edilmiştir.²⁰

Turgut Özal, geleneksel Türk dış politikasını İnönü çizgisinde olmakla eleştirmiş ve asıl ihtiyacın, Atatürk çizgisinde bir dış politika izlenmesi olduğunu ifade etmiştir. Özal’ın bu tespiti şu şekildedir:

“Dışişlerine göre politika tespit edilirken, önce etrafı gözetmek gerekiyor. Herkes ne yapıyorsa onun ortalamasını almak, en başarılı sayılıyor. Herkesin peşinden gitmek akıllı olmak zannediliyor. İsmet İnönü’nün devrinden kalan korkunç temenni, bizim Dışişlerimizin hakim çizgisi... Atatürk şartlar elverdiğinde Hatay’ı alıyor. Boğazlar rejimini Montrö’de değiştiriyor. İtalya’ya ve Almanya’ya karşı, İngiltere’nin Fransa’nın yanında yer alıyor. Şimdi herkes Atatürkçülükten bahseder, Atatürk’ü göklere çıkarır. Ama bürokrasi bütün çizgisiyle İnönü çizgisindedir. Atatürk çizgisinde asla değildir. İsmet İnönü bir nevi Osmanlı Paşasıdır.

¹⁹ **Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Dış Politika ve Ekonomi Açılımlarından Türkiye’nin Stratejik Öncelikleri Adlı Uluslararası Sempozyumun Açılışında Yaptıkları Konuşma 5 Kasım 1991**, Başbakanlık Yayınları, İstanbul, 1991, s.24.

²⁰ Gökçay Dağlıoğlu, “Turgut Özal öneminde Türkiye’nin Bulgaristan Türkleri Politikası: Konstrüktivist Bir İnceleme”, **JOBEPS Özal Sayı: Turgut Özal’ın Mirası**, C. III, Sayı: 6 (2014), s. 152.

Atatürk ise statükoyu değiştirmeye çalışan bir reformcudur hep. Askeri, sivil, hariciyesi, dahiliyesi ile Türk bürokrasisi Atatürk'ün değil, İnönü'nün çizgisindedir.”²¹

Özal'ın pek çok demecinde dış politikanın değişmesi gerekliliği vurgusu hakimdir. Bir başka konuşmasında ise Özal, “Dış politikada korkakça ve zayıf tutum alma devrinin kapandığını, artık koşullara göre belirlenen aktif bir tutum sergileneceğini, bunun siyasal bir tercih olduğunu”²² belirtmiştir.

Görüldüğü gibi Özal'ın sonuç odaklı ve hamleci dış politika yaklaşımında pasif bir politikaya yer yoktur. Ancak dış politikada aktif olabilmek, yerinde ve hızlı adımlar atabilmek için de dünyayı çok yakından takip etmek mecburidir. Özellikle dış dünyayı yakından takip etmek, Özal açısından son derece hayatidir. Bu nedenle Özal dünyadaki gelişmeleri yakından takip edebilmek için Cumhurbaşkanı olur olmaz, Çankaya Köşkü'ne yabancı basını takip edebilecek şekilde özel bir donanım kurdurmuştur. Reuters ve yabancı ajans hatları Köşke bağlanmış ve böylesi bir teknik alt yapının Köşke gelmesi o tarihte yankı uyandırmıştır. Köşkteki yenilikler bununla sınırla kalmamıştır. Özal özellikle dış politikaya ilişkin gelişmeleri 2-3 televizyondan aynı anda izlemeyi tercih ettiği için Köşkte televizyon sayısı artmış, ayrıca Özal'ın teknolojiye olan ilgisi nedeniyle Köşk, bilgisayar donanımına da Özal döneminde sahip olmuştur.²³ Özal'ın bilgisayarlara ve teknolojiye olan merakı dış politikayı etkileyen unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özal, Körfez Savaşı öncesinde 1 Eylül 1990'da TBMM'de yaptığı bir konuşmada teknolojik gelişmelerin dış politikaya etkisini şu sözlerle dile getirmiştir:

“İçinde bulunduğumuz yüksek teknoloji ve telekomünikasyon çağında hadiselerin çok yakından takibi, analizi ve süratle karar verilmesi gereği ortadadır. Bu bakımdan manevra kabiliyetimizin bu ihtiyaca cevap verebilecek şekilde geniş olması gerekir. Hatta diplomatik kanallar bu seri gelişmelerin gerisinde kalabilmektedir. Şu da gerçektir ki, dünyadaki değişim Türk dış politikasının parametrelerini genişletmiştir.”²⁴

Özal bu sözleriyle klasik dış politika anlayışından uzak bir tavır sergilediğini de net bir şekilde ortaya koymuştur.

Özal'ın kişisel girişimlerini kullanarak açtığı bu yeni yol Türk siyasetinin transformasyonu/dönüşümü olarak adlandırılmaktadır.²⁵ Bu

²¹ Barlas, a.g.e., s. 121.

²² Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 281.

²³ Özdemir, a.g.e., s. 288.

²⁴ Cüneyt Arcayürek, **Kriz Doğuran Savaş**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2001, s.9.

²⁵ Özdemir, a.g.e., s. 141.

dönüşümün izlerini Özal'ın Cumhurbaşkanı olarak yaptığı ilk konuşmasında bulmak mümkündür. Özal TBMM'deki bu konuşmasında, Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesine bağlı kalmakla birlikte, yeni yüzyılın şartlarını da göz önünde bulunduran aktif bir dış politikanın gerekliliğine işaret etmiştir.²⁶

Bu dönüşümün dış politikada en belirgin olarak hissedildiği ve "Özal diplomasisi" diye tanımlayabileceğimiz Özal'ın dış politikada kişisel özelliklerini öne çıkaracak şekilde inisiyatif kullandığı başlıca dış politika sorunlarından biri kuşkusuz Körfez Savaşı'dır. Bu dönemde Cumhurbaşkanı Özal, kendi kişisel tercihlerini, var olan tüm siyasi araçlardan daha etkin kullanmış ve dış politikada yönlendirici olmuştur. Bu yaklaşım yetki karmaşası oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde yaşanan yetki karmaşasına verilecek en ilginç örneklerden biri de; Körfez krizinin başlangıcında Türkiye-İrak petrol boru hattının kapatılması kararının, Özal tarafından verilip, Dışişleri Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığının bu konudan haberdar edilmesine gerek bile duyulmamış olmasıdır. Bu gelişmeler, sadece Dışişleri Bakanlığını değil, Genelkurmay Başkanlığını da rahatsız etmiştir. Yetki karmaşasının yarattığı huzursuzluk sonucu 3 Aralık 1990'da Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necip Toruntay istifa etmiştir. Aynı dönemde, Dışişleri Bakanı Ali Bozer'in, Cumhurbaşkanı Özal'ın ABD Başkanı Bush ve ABD Dışişleri Bakanı Baker ile düzenledikleri toplantıya alınmaması ve bu toplantıya Dışişleri Bakanı yerine Özal'ın özel kalem müdürünün dahil edilmesi de eleştiri konusu olmuş, bu sefer de Bozer istifa etmiştir.

Tüm bu istifalar ve eleştiriler, Körfez Savaşı boyunca, Özal'ı bildiğini yapmaktan alıkoymamıştır. Özal, dönemin Amerikan Başkanı Bush ile çok yakın ilişki kurmuş ve bu ilişki Türk dış politikasının belirlenmesinde etkin bir rol üstlenmiştir. Türkiye, Körfez Savaşı'nda ABD'nin yanında yer almıştır. Kemal Kirişçi Özal'ın Körfez Savaşı sürecinde kişisel özelliklerini kullanmasının olumlu sonuçları olduğunu kaydetmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır:

"Türkiye'nin, Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılması konusunda üstlendiği rol, iki ülke ilişkilerinin güçlenmesine neden olmuştur. Bu durum belki de en iyi şekilde ABD Başkanı George Bush'un Türkiye'yi ziyareti ile George Bush ile Turgut Özal arasındaki kişisel yakınlık ile açıklanabilir. Dwight Eisenhower'ın Aralık 1959'daki ziyaretinden beri hiçbir Amerikan

²⁶ Cumhurbaşkanı Özal'ın TBMM'de yaptığı konuşma, 9 Kasım 1989, <http://tha.com.tr/turgutozal/sayfa216.htm> Erişim Tarihi: 29.03.2016.

başkanı Türkiye'ye gelmemiştir ve hiçbir Türk Cumhurbaşkanı bir Amerikan Başkanı ile çok yakın kişisel ilişkiler kurmamıştır.”²⁷

Benzer bir yorum Engin Güner tarafından da dile getirilmiştir. Güner Özal'ın diplomatik temaslarda ne denli güçlü olduğunu şu şekilde aktarmıştır:

“Körfez krizi ve Irak Savaşı Türkiye Cumhuriyeti diplomasinin tüm ülkelerde belki de en yoğun temas sağladığı yıllar oldu. Körfez Krizi, Turgut Özal'ı da dünya kamuoyuna tanıttı bir yerde. Seyirci olmaktan çıkıp aktif dış politika hamleleri yapan Türkiye, bu çevikliğini Özal'a borçluydu. Özal, ABD lideri George Bush başta olmak üzere, savaş stratejisi üzerine Avrupa liderleri ve Sovyetler Birliği ile aynı anda temas kurabilen tek isimdi”²⁸

2 Ağustos 1990 yılında patlak veren Irak'ın Kuveyt'i işgal sürecinde Türkiye, ABD için son derece kritik bir rol üstlenmiştir. Türkiye, BM'de alınan karara ilk destek veren ülkelerden biri olmuştur. Yaptırım kararına uyan Özal, 7 Ağustos'ta Yumurtalık Boru Hattını kapatarak, günde 1,5 milyon varillik akışı da kesmiştir. ABD ile stratejik işbirliği içinde olması nedeniyle, Özal'ın karşısına iç politikada pek çok sorun çıkmış ancak Özal, inandığı şeyden taviz vermemiştir. Bu da ABD yönetimince Özal'ı daha önceki liderlerden farklı kılmıştır. Özal, Körfeze asker gönderme ve yabancı birliklerin Türkiye'de konuşlandırılması gibi konularda insiyatifi ele alarak hareket etmiştir. Sonuçta, Türkiye, Amerika ve müttefikleri ile birlikte hareket etmiş, savaşa doğrudan katılmamakla birlikte, topraklarındaki üslerin kullanımına ve Çekiç Gücün Türkiye'de konuşlandırılmasına izin vermiştir. Özal'ın ABD için önemli bir lider olmasının bir sebebi de, Özal'ın girişimci, kişisel özellikleri ile yön verdiği aktif dış politika uygulamalarıdır. Amerika ile tarihsel ilişkiler incelendiğinde Osmanlı döneminden bu yana, ikili ilişkilerin başlangıcından gelişimine kadar, temel girişimler her zaman ABD'den gelmiştir²⁹ Ancak Özal ile bu gelenek kökünden değişmiştir. Özal ABD ile çoğu zaman kendi insiyatifi ve kurduğu kişisel yakınlıklar nedeniyle farklı bir ilişki kurulmasına neden olmuştur. Bu farklılığı Larrabee şu sözlerle ifade etmektedir: “Körfez Savaşı boyunca Özal'ın uyguladığı politika kural değil, istisnadır.”³⁰

²⁷ Kemal Kirişçi, “Türk Amerikan İlişkileri: Belirsizlikten Yakınlaşmaya Türk Amerikan İlişkileri: Reelpolitik Ötesi Genişlemesi”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, ASAM Yayınları, C. VI, Sayı: 2 (Yaz 2000), s. 68.

²⁸ Hakan İnel, “Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in Siyasi liderliklerinin Uluslararası Aktörlerle İlişkiler Açısından Karşılaştırılması”, *JOBEPS Özal Sayı: Turgut Özal'ın Mirası*, C. III, Sayı: 6 (2014), s. 106-107.

²⁹ Çağrı Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 390.

³⁰ F. Stephen Larrabee, “Türk Dış Politikası ve Güvenlik Politikası: Yeni Boyutlar, Yeni Güçlükler”, *Türk-Batı İlişkilerinin Geleceği: Stratejik Bir Plana Doğru*, Der:

Turgut Özal, Körfez politikasındaki tutumundan dolayı, çeşitli çevrelerin eleştirilerine de maruz kalmıştır. Özal'ın Körfez Krizi ve savaşı sürecindeki politikalarının karşılığını fazlasıyla alacağına yönelik beklentinin ifadesi olan “Bir koyup üç alacağız” şeklindeki ifadesi günümüzde de hala tartışılmaktadır. Bazı kaynaklarda bu beklentisine karşın, Türkiye'nin bu süreçten kazançlı çıkmadığı ifade edilmektedir. Özal'ın yakın çalışma arkadaşları ise, Özal'a atfen basında yer alan bu ifadelerin gerçeği yansıtmadığını ve Özal'ın böyle bir sözü asla söylemediğini iddia etmektedir. “Özal'lı Yıllarım” kitabında Engin Güner, şu ifadelerle yer vermektedir: “Bu konuda da diğer konularda olduğu gibi, Özal'a atfen, ‘Bir koyup üç alacağız şaiyası çıkarılmıştı. Özal kesinlikle böyle birşey söylememiştir. Ancak şu da bir gerçektir ki bu konuda aktif rol oynadığımız takdirde, daha kazançlı çıkacağımıza inanıyordu”³¹ Özal bu ifadeleri kullanmamış da olsa, Türkiye'nin bu süreçten ne denli kazançlı çıktığı günümüzde hala tartışmalı bir konudur. Özal, Körfez Krizi ve savaşında, Irak'ın karşısında tamamen ABD'yi desteklemesi ve Atatürk tarafından benimsenen “tarafsızlık” politikasını terk etmesi nedeniyle eleştirilerin hedefi olmuştur. Türkiye, Irak'a ekonomik ambargo uygulamanın yanı sıra, İncirlik üssünü kullanarak, askeri operasyona dolaylı olarak katılmıştır. Türkiye, Irak'ın Kuveyt'i işgalinden sonra, BM'de alınan karara ilk destek veren ülkelerden biridir. BM Güvenlik Konseyinin 661 sayılı ambargo kararına uyan Özal, Türkiye'nin petrol ihtiyacının yüzde 40'ını karşılayan, Yumurtalık Boru Hattını kapatarak, günde 1,5 milyon varillik akışı kesmiştir.³² Bu durumla birlikte, Irak'ta çalışan müteahhit ve işçiler, işlerini terk edip geri dönmüş, sosyal bağlantılar kopmuş, siyasi ve diplomatik temaslar durma noktasına gelmiştir. Böylece, Türkiye 1973'ten beri, Irak'la iyileştirdiği ilişkileri kısa süre içinde sona erdirmiştir.³³ Türkiye'nin Irak'a uyguladığı ekonomik ambargo sebebiyle, uğradığı ekonomik kayıplar sonraki yıllarda da sadece iç kamuoyunda değil, dış dünyada da gündeme getirilmiştir. Örneğin 2002 yılında Irak Ankara Maslahatgüzarı Tarık Hamandı, “Üzerinden 11 yıl geçen Körfez Savaşı'nın Irak halkına zarar vermeyi sürdürdüğünü, savaşın sadece Irak'a değil, Irak ile ekonomik ilişkisi olan tüm bölge ülkelerine özellikle de Türkiye'ye zarar vermeye devam ettiğini” belirtmiştir.³⁴ Bu dönemde alınan dış politika kararları içinde en

Khalilzad, Z – Lesser, O. Ian, Larrabe, F. Stephen , Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 51.

³¹ Engin Güner, **Özal'lı Yıllarım**, BKY, İstanbul, 2000, s. 96.

³² Cevizoğlu, a.g.e., s.12.

³³ Ramazan Gözen, **Amerikan Kışkırcısında Dış Politika, Körfez Savaşı**, Liberte Yayınevi, Ankara, 2000, s. 25.

³⁴ **Zaman Gazetesi**, 17.01.2002.

tartışmalı olanlardan biri de kuşkusuz Çekiç Güç'ün Türkiye'de konuşlanması kararıdır. Savaşın patlak vermesiyle birlikte Irak Kürtleri'nin Türk sınırına sığınması neticesinde bölgedeki göçmen Kürtlerin korunabilmesi için 36. paralelden başlayan bir güvenlik bölgesi içinde Kürtlerin korunacağı bir alan yaratılması gerekçesiyle oluşturulan Çekiç Güç, sonraki yıllarda da çokça tartışılmıştır. Petrol dolayısıyla uğranılan zararın yanı sıra, vaat edilen yardımlar gelmemiş, Çekiç Güç iç politikada Güneydoğudaki olaylarla da ilintili bir sorun haline dönüşmüştür.³⁵ Hatta kimi kaynaklara göre, Çekiç Güç, aralarında muhafazakâr ve sağcı çevrelerin de bulunduğu bazı muhaliflerce PKK'ya yardım etmek ve Türkiye'nin altını oymak ile suçlanmıştır.³⁶ Çekiç Güç, 1991 Haziran ayında "geçici" olarak konuşlandırılmış, ancak hükümetin kabulü ve TBMM'nin onayıyla 6'şar aylık uzatmalarla 1996 yılına kadar varlığını korumuştur.³⁷ 1997'de Keşif Gücüne çevrilen bu kuvvetin görev süresi 2003 yılında sona ermiştir. Çekiç Güç'e yöneltilen eleştiriler, 1992 Ekim ayında Kuzey Irak'ta bir Kürt Federe Devletinin ilan edilmesiyle daha da artmıştır. Kimi kaynaklara göre, Çekiç Güç ile başlatılan ve Huzur Harekatı denilen süreç vasıtasıyla ABD, Kürt politikası ile ilgili gizli ajandasını uygulamaya koymuştur.³⁸ Bu dönemde Çekiç Güç'ün Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Kürt teröristlere destek sağladığı iddialarından, ekonomik kayıplara kadar, çeşitli kesimler tarafından eleştirilen Turgut Özal, yaptığı bir açıklamada "Kumarbaz değilim" ifadesini kullanmıştır. Özal, "ABD'ye Türkiye'deki üsleri kullanma izni veren son karar sizi, sürekli eleştiren muhalefet karşısında güç durumda bırakmaz mı?" sorusuna verdiği yanıtta; "Ben BM'nin yanında haklı ve kazanan tarafım, Kumarbaz değil, mühendisim. Yani hesap adamıyım. Riskli ve kaybetme tehlikesi olan bir işe girmedim" diyerek yanıt vermiştir.³⁹

Özal'ın Körfez Krizi ve Savaşı sürecinde, Türkiye'nin menfaatlerini ve alternatiflerini değerlendirerek, bilinçli bir seçim yaptığı anlaşılmaktadır. Özal'ın bu seçimi yapmasındaki en büyük etken de yine aktif dış politika anlayışıdır. Gazeteci Cengiz Çandar'a göre Özal; bölgede söz sahibi olabilmek için aktif olmak gerektiği inancındadır. Çandar, Özal'ın kendisine şunları söylediğini kaydetmiştir: "Irak'ın nasıl bir Irak olacağını benim de tayin etmem lazım. Şimdi Irak'ın parçalanması halinde veya bütünlüğünü koruyarak yenilenmesi halinde, her iki halde de benim Türkiye olarak söz sahibi olmam için, bu sınavın geçtiği bu dönemde aktif olmam lazım ki söz

³⁵ Bostanoğlu, a.g.e., s. 407.

³⁶ Bostanoğlu, a.g.e., s. 409 .

³⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 891.

³⁸ Tuncay Özkan, *CIA Kürtleri*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s.87.

³⁹ Cevizoğlu, a.g.e., s.34.

sahibi olayım...”⁴⁰ Sonuç olarak, zaman zaman eleştirilere hedef olsa da, Özal’ın Körfez Savaşı’nda izlediği veya izlemek istediği politikaların arka planında önceden hesaplanmış parametreler olduğunu söylemek mümkündür. Kimi kaynaklar Özal’ın Körfez Krizindeki politikalarının, planlama ve icra hataları nedeniyle beklenen faydayı getirmediğini ifade etmekle birlikte, yine de bu dönemde Türkiye’nin dışa dönük ve bölgesel bir güç gibi davrandığı dile getirilmektedir.⁴¹ Ayrıca ABD ve Batı ile birlikte hareket edilmesi, aktif bir politika izleyen, Özal’ın şiddetle eleştirilmesine yol açmış, buna karşılık, bütün dünyada nefret odağı bir saldırgan olarak görülen, Saddam’ın yanında yer almanın veya dolaylı destek sağlamanın, Türkiye için ne derece yararlı bir siyaset olabileceği tartışılmamıştır.⁴²

Özal’ın Körfez Savaşında daha da net bir şekilde ortaya çıkan özelliklerinden biri de özellikle Batılı liderlerle kolay iletişim kurabiliyor olmasıdır. Özal’ın Amerika’da Texas Tech Üniversitesi’ne ihtisas yapmaya giderek burada ekonomi branşında eğitim alması ve sonrasında Dünya Bankası’nda çalışırken dış dünyayı ve özellikle Amerika’yı tanıma fırsatı bulmuş olması, onun Batılı liderlerle daha rahat diyalog kurabilmesinin de önünü açan faktörlerden biridir. Gençlik yıllarında edindiği deneyimler sayesinde Özal, Batı’daki yönetim anlayışını, politika oluşturma süreçlerini gözlemlemiş ve bu anlayışı kendi dış politikasını oluştururken uygulama şansı bulmuştur.⁴³ Özal’ın dış politikada ABD’ye büyük önem vermesinin altında da yine kişisel özelliklerinin etkisini aramak mümkündür. 1950’li yılların başlarında, genç bir mühendisken gittiği Amerika’dan çok etkilenen Özal için ABD’nin yeri her zaman farklı olmuştur. Belki de bu nedenle Özal, ilk yurtdışı gezisini de ABD’ye yapmaya karar vermiştir. Kendisi ABD’nin artık tek süper güç olduğunu düşünmektedir. ABD’deki kısa çalışma döneminde bu ülkeyi daha da yakından tanıma fırsatını bulmuştur.⁴⁴ Turgut Özal’ın gençlik yıllarında Amerika’ya yaptığı ilk seyahati de kişilik özelliklerine dair ipuçları vermektedir. Engin Güner’in aktardığına göre;

“Özal bu yıllarda genç bir mühendis olarak bir kaç arkadaşıyla uçağa biner, Amerikan uçağındaki ortam bile değişiktir. Hiçbiri İngilizce bilmemektedir. Veya çat pat birkaç kelime. Amerikalı hostes gelir ve hızlı hızlı birşeyler sorar. Hiçbirşey anlamazlar ancak cevap vermek gerektiğini de düşünürler. Arkadaşları bildikleri ender kelimelerden biri olan hayır anlamına gelen ‘No’ derler. Özal ise olumlu davranır ve evet anlamına gelen ‘Yes’ der. Hayata her olaya olumlu yanından

⁴⁰ Birand-Yalçın, **a.g.e.**, s.460.

⁴¹ Burcu Bostanoğlu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, İmge Kitapevi, Ankara, 1999, s. 406.

⁴² Bostanoğlu, **a.g.e.**, s. 406.

⁴³ Dağlıoğlu, **a.g.e.**, s. 152.

⁴⁴ Engin Güner, **Özal’lı Yıllarım**, BKY, İstanbul, 2000, s.67.

bakmayı adet edinmiş olan Özal, bunun ödülünü alır. Hostes kendisine bir sürü güzel yiyecekler, içecekler getirirken, diğerlerine hiçbirşey getirmez”⁴⁵

Bu hatıra; Özal’ın risk almayı seven, pasif değil girişken bir kişiliğe sahip olduğunu gösteren en ilginç örneklerden biridir. Bu karakter yapısı Özal’ın dış politikasına da girişkenlik olarak yansımıştır. Özal daha sonraki yıllarda da sık sık Amerika’ya gidecektir.⁴⁶

Kişilerle doğrudan iletişimde son derece başarılı olan ve bürokratik formalitelerin iş bitirmeye mani olduğunu düşünen Özal⁴⁷, sıcakkanlı tavırları ile de pek çok liderin sempatisini kazanmış ve dünya liderleriyle kurduğu dostlukları bir dış politika aracı olarak kullanmıştır. Pek çok liderle birebir yemekler, birebir görüşmeler yapılmıştır. ABD lideri George Bush ve İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher, Özal’ın kişisel yakınlık kurduğu liderlerin başında gelmektedir. Özal’ın yabancı liderlerle ikili temaslarındaki kendinden emin ve samimi tavrında beden dili de muhataplarına güven veren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki Özal’ın liderlerle el sıkışması bile farklılık göstermektedir. Güner Özal’ın el sıkışma tarzını şu şekilde ifade etmektedir: “Kritik görüşmelerde sihirli temas dediğimiz el sıkışırken sol eliyle de karşısındakinin sağ elini hafifçe okşaması adeta tılsımlı bir etki gösterirdi. Bunu en küçüğünden en büyüğüne kadar herkese uygulardı”⁴⁸ Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, Özal, sınırlı olduğu belirtilen İngilizcesine rağmen yabancı liderler ve dış politikadaki diğer muhataplarıyla iletişimde beden dilini de güçlü bir şekilde kullanarak, güven verici olmayı başarabilmiştir.

Körfez Savaşı dönemindeki telefon diplomasisi ise hafızalara kazınmıştır. Bu dönemde Özal’ın günde bir kaç kez ABD Başkanı Bush ile telefonda görüştüğü kaydedilmiş, bu nedenle medyada Bush’un telefon faturalarının kabardığı şeklinde esprili yaklaşımlar da yer almıştır. Bu görüşmelerin medyada geniş yer bulmasının nedenlerinden biri, o güne kadar alışılmamış bir durum olmasıdır. Bozer’e göre telefon diplomasisini Türkiye’de ilk kullanan Özal’dır.⁴⁹ Sekizinci Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın başbakanlık döneminden vefatına kadar başdanışmanlığını ve sözcülüğünü yürüten emekli diplomat Kaya Toperi de Özal’ın telefon diplomasisine ilişkin olarak şunları kaydetmiştir:

⁴⁵ Güner, a.g.e., s.68.

⁴⁶ Güner, a.g.e., s.68.

⁴⁷ Ufuk Güldemir, **Texas Malatya**, Güldemir, Tekin Yayınları, İstanbul 1992, s.106.

⁴⁸ Güner, a.g.e., s.58-2003.

⁴⁹ Ali Bozer, “Atılımcı Bir Devlet Adamı: Turgut Özal”, **JOBEPS Özal Sayı: Turgut Özal’ın Mirası**, C. III, Sayı: 6 (2014).

“Özal, telefon diplomasisini ilk kez, cumhurbaşkanıyken Körfez Krizi döneminde yoğun olarak uyguladı. Bush'un yanı sıra Thatcher, François Mitterrand, Hüsnü Mübarek, Haşimi Rafsancani ve Kral Fahd ile sık sık konuştu. Yapılan tüm görüşmeleri bir teybe kaydeder, görüşme sonrasında hemen deşifresini yapar, iki saat içinde önüne koyardım. Oturur "Şunu iyi söylemişim, keşke şunu da deseysen" diye kritiğini yapardı. Bu zaıbtların birer kopyası Cumhurbaşkanlığı arşivinin yanısıra Dışışleri'ne ve Başbakanlık'a gönderilirdi.”⁵⁰

Toperi, Özal'ın yabancı liderlerle özellikle de ABD lideri Bush ile ilişkilerinde samimi ve insani boyut kattığını ise şu sözlerle dile getirmiştir: “Her konuşmalarında birbirlerine "George" ve "Turgut" diye hitap eder, önce birbirlerinin eşlerinin halini yine ilk isimleriyle "Barbara" ve "Semra" diye sorduktan sonra asıl konuya geçerlerdi.”⁵¹

Özal'ın biçimlendirdiği yeni tür diplomasinin vazgeçilmezlerinden biri de sivil toplumun ve iş dünyasının dış politikaya dahil edilmesi ve dış politikanın önemli aktörlerinden biri haline getirilmesidir. Dış politikada ekonomiye ciddi bir ağırlık veren Özal, dış gezilerinde Türk iş adamlarını da beraberinde götürmeyi bir gelenek haline getirmiştir. Örneğin Özal'ın Türk Cumhuriyetlerine yönelik son seyahatinde 220 işadamı ve 40'a yakın medya mensubunun yer alması, Özal'ın dış politikada ekonomiyi ne derece aktif bir şekilde kullandığının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özal, iş adamlarını yurt dışı heyetlere dahil ederek, hem yatırım fırsatlarını değerlendirmeyi amaçlamış, hem de Türkiye'nin tanıtımında iş adamlarından faydalanmak istemiştir. Ancak Özal'ın ekonomi ağırlıklı dış politikası çeşitli eleştirilerle de karşılaşmıştır. Örneğin Baskın Oran Özal'ın dış politikada ekonomik ilişkilere önem veriyor olmasını, Türk dış politikasını yıpratın nedenler arasında saymaktadır. Oran'a göre, Özal'ın, bir ülkeyle ticaret ilişkisi kurulursa, o ülkeyle dış politika sorunları çözümler felsefesi, Yunanistan ve Ortadoğu gibi örneklerde yürümemiştir. Oran'a göre bunun sebeplerinden biri de Özal'ın ekonomiyi dışa açarken hiçbir önlem almayıp, Türk ekonomisini dışarıya bağımlı kılmasıdır.⁵²

Özal her ne kadar kurumların hantallığından yakınsa da dış dünya ile bağların güçlendirilmesi için çeşitli kurumları da harekete geçirmiştir. Örneğin Türk Hava Yolları (THY) büyük bir açılım gerçekleştirerek, seferlerine yeni uçuş noktaları eklemiş ve Türkiye'yi dünyaya entegre etmede önemli bir işlev görmüştür.⁵³ Ayrıca yine Özal döneminde çeşitli dış

⁵⁰ Utku Çakırözer, “Hat Prezidan Bush ile Açıldı Muhabbet Devam Ediyor”, **Milliyet Gazetesi**, 2 Ağustos 2006.

⁵¹ Çakırözer, **a.g.e.**

⁵² Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, 8. Baskı, s. 28.

⁵³ Özdemir, **a.g.e.**, s. 203-205.

politika kurumları oluşturularak, Türkiye'nin dünyanın çeşitli noktalarında aktif dış politika üretmesi sağlanmıştır. 1989 yılında kurulan Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı (TİKA) ile özellikle Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar'da yeni kurulan ülkelerin kalkınmalarına destek olunması amaçlanmış, bu kurum özellikle Türk Cumhuriyetlerine yönelik faaliyetleriyle öne çıkmıştır. 1987 yılında kurulan Türk Eximbank da ihracatı artırma çabalarıyla öne çıkan ve ekonomiyi önceleyen bir dış politika aracı olarak konumlanmıştır. Bu kurum da yine Türk Cumhuriyetlerine yönelik destek fonları oluşturmuş ve Özal'ın bölgeye olan ilgisini somut ekonomi politikalarına dönüştüren dış politika araçlarından biri haline almıştır. 1990 yılında Avrupa'ya göç eden Türklere yönelik yayın yapan TRT-INT kanalı kurulmuş, bu kanal Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1992 yılında TRT Avrasya adıyla yayınlarına devam etmiş ve Türk Cumhuriyetlerine yönelik yayınlar yapmıştır. Böylece Türk Cumhuriyetleriyle doğrudan iletişimin önu açılmıştır.⁵⁴

Sonuç

Turgut Özal'ın gerek Başbakanlık gerekse Cumhurbaşkanlığı dönemlerindeki dış politika anlayış ve uygulamalarında kişisel özelliklerinin etkisi olduğu görülmektedir. Bu özelliği nedeniyle Özal özellikle iç politikada eleştirilere maruz kalsa da, Özal'ın risk alan ve inisiyatif kullanan bir karaktere sahip olması neticesinde Türkiye yüzü dışa dönük aktif bir dış politika izlemiştir. Özal politikalarıyla Türkiye'nin bölgesel hatta küresel bir güç olabileceği fikri oluşmuştur.

Özal, baskın kişiliği ile Türk dış politikasında geleneklerin ve alışılmışın dışına çıkmış ve Türk dış politikasına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bürokrasinin ağırlığı karşısında hızlı karar alma mekanizmalarını devreye sokan, teknolojinin avantajlarından sonuna kadar yararlanan, diplomatik görüşmelerde ikili ilişkilere önem veren, beden dilini yoğun biçimde kullanan ve halka yakınlığıyla Türkiye'nin alışık olmadığı bir siyasetçi ve devlet adamı olan Özal, bu yönüyle toplumun çeşitli kesimlerinin hem ilgisini hem de tepkisini çekmiştir.

Özal'ın fırsat kollayan, fırsatları kaçırmamak için bürokrasinin ağırlığını bir kenara bırakan tavrı kişisel özelliklerinden kaynaklanmakla beraber, dönemin siyasi konjonktürü nedeniyle bazı durumlarda bir gereklilik olarak da değerlendirilebilir. Türk dış politikasının karar alma süreçlerinin temkinli yapısı, karşı karşıya kalınan kriz ya da fırsatların

⁵⁴ Muhammed Murat Arslan, "Kamu Diplomasisi Perspektifiyle Turgut Özal Döneminde Türk Dış Politikasının Analizi", **Turgut Özal Değişim Dönüşüm**, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015, s. 227-229.

yönetilmesi noktasında çoğu zaman tıkanıklık yaşanmasına neden olmuştur. Acil karar alınması gereken dış politika olaylarında Özal'ın süreçleri hızlandırmak adına kişisel inisiyatif alan tavrı, bu perspektiften bakıldığında kriz çıkaran değil aksine krizi çözen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Arcayürek, Cüneyt, **Kriz Doğuran Savaş**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2001.
- Arı, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002.
- Barlas, Mehmet, **Turgut Özal'ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994.
- Birand, Mehmet - Yalçın, Soner, **The Özal, Bir Davanın Öyküsü**; Doğan Kitapçılık, İstanbul, 3. Baskı, 2001.
- Bostanoğlu, Burcu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, İmge Kitapevi, Ankara, 1999.
- Cevizoğlu, Hulki, **Körfez Savaşı ve Özal Diplomasisi**, Form Yayınları, İstanbul, 1991.
- Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Dış Politika ve Ekonomi Açıklarından Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri Adlı Uluslararası Sempozyumun Açılışında Yaptıkları Konuşma**, 5 Kasım 1991, Başbakanlık Yayınları, İstanbul, 1991.
- Erhan, Çağrı, **Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- Gözen, Ramazan, **Amerikan Kışkacında Dış Politika, Körfez Savaşı**, Liberte Yayınları, Ankara, 2000.
- Güldemir, Ufuk, **Texas Malatya**, Tekin Yayınları, İstanbul 1992.
- Hopkins Raymond F - Mansbach Richard W., **Structure and Process in International Politics**, Harper and Row Publishers, New York, 1973.
- Jung, Dictrich – Piccoli, Wolfango, **Turkey at the Crossroads**, Zed Books, London –New York, 2001.
- Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası**, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Özal, Turgut, **Değişim Belgeleri**, Kazancı Matbaacılık, İstanbul, 1993.
- Özdemir, Hikmet, **Turgut Özal**, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Özkan, Tuncay, **CIA Kürtleri**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.
- Sönmezoğlu, Faruk, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 1994.
- Uğur, Fatih, **Özlenen Demokrat Turgut Özal**, Zaman Kitap, İstanbul, 2011.

Makaleler

Akçay, Engin, “Transformasyonel Diplomasi ve Özal Ekolü”, **Turgut Özal Değişim Dönüşüm**, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015.

Arslan, Muhammed Murat, “Kamu Diplomasisi Perspektifiyle Turgut Özal Döneminde Türk Dış Politikasının Analizi”, **Turgut Özal Değişim Dönüşüm**, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015.

Bozer, Ali, “Atılımcı Bir Devlet Adamı: Turgut Özal”, **JOBEPS Özal Sayı: Turgut Özal’ın Mirası**, C. III, Sayı: 6 (2014).

Dağlıoğlu, Gökçay, “Turgut Özal öneminde Türkiye’nin Bulgaristan Türkleri Politikası: Konstrüktivist Bir İnceleme”, **JOBEPS Özal Sayı: Turgut Özal’ın Mirası**, C.III, Sayı: 6, Ankara, 2014.

Gürbey, Gülistan, “Özal’ın Dış Politika Anlayışı”, **Kim Bu Özal?**, Der: İhsan Sezal- İhsan Dağı, Boyut Kitapları, İstanbul, 2001.

İnel, Hakan, “Turgut Özal ve Süleyman Demirel’in Siyasi liderliklerinin Uluslararası Aktörlerle İlişkilere Açısından Karşılaştırılması”, **JOBEPS Özal Sayı: Turgut Özal’ın Mirası**, C. III, Sayı: 6 (2014).

Kirişçi, Kemal, “Türk Amerikan İlişkileri: Belirsizlikten Yakınlaşmaya Türk Amerikan İlişkileri: Reelpolitik Ötesi Genişlemesi”, **Avrasya Dosyası Uluslararası Dergisi**, ASAM Yayınları, C. VI, Sayı: 2 (Yaz 2000).

Larrabe, F. Stephen, “Türk Dış Politikası ve Güvenlik Politikası: Yeni Boyutlar, Yeni Güçlükler”, **Türk-Batı İlişkilerinin Geleceği: Stratejik Bir Plana Doğru**, Der: Khalilzad, Z Lesser, O. Ian, Larrabe, F. Stephen, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

Özcan, Gencer, “Türkiye’de Siyasal Rejim ve Dış Politika”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1994.

Sak, Hüseyin, “Webergil Karizmatik Otorite tipolojisi çerçevesinde Özal ve Demokrasimiz”, **Kim Bu Özal?**, Der: İhsan Sezal-İhsan Dağı, Boyut Kitapları, İstanbul, 2001.

Gazeteler

Ergin, Sedat, “Washington’da Özal Demirel Farkı” **Hürriyet**, 17 Şubat 1992.

Çakırözer, Utku, “Hat Prezidan Bush ile Açıldı Muhabbet Devam Ediyor”, **Milliyet**, 2 Ağustos 2006.

Zaman Gazetesi, 17.01.2002.

Elektronik Kaynaklar

Cumhurbaşkanı Özal’ın TBMM’de yaptığı konuşma, 9 Kasım 1989, <http://tha.com.tr/turgutozal/sayfa216.htm>